

Torzóban maradt szobrok

**Magvető Kiadó
Budapest, 2005
256 oldal, 2490 Ft**

A 2005 könyvhetére megjelent és azóta számos díjat begyűjtő *A fehér király*¹ Dragomán György második regénye. A 2002-es *A pusztítás könyve*² sem maradt visszhangtalanul, a szerző Bródy-díjat kapott első regénye megjelenését követően. Számptalan regény, elbeszélés, novella íródott az utóbbi évtizedekben, amely a kiszolgáltatottságot, félelemérzetet, közvetlenül vagy közvetve a diktatúra „természetrajzát” próbálja értelmezni, háttérként a kelet-közép-európai közös nyomorúságot vázolva, *A fehér király* – bár ehhez a vonulathoz is köthető – nem kordokumentum, sokkal inkább torzóban maradt *dokumentumok* nyelvben lelakódott, felfejtésre szánt értelmezéskísérlete.

Dragomán György egy tizenegy-tizenkét éves Dzsátá gúnynevű gyereket tesz meg regénye narrátorává, aki – a regény kronotopikus koordinátáit felfedve és a szövegutasítások értelmében beazonosítva – akár a szerző is lehetett volna, mindannyiunkkal együtt, akik a nyolcvanas évek Romániájában (tágabban: Kelet-Közép-Európában) néztük, éltük *alulról* a diktatúrát. Nem is próbálok kivonni

magam a történetből, az első olvasatomban végigkövettem a Bodor Ádám-i „Mintha mindez velem történt volna meg”³-érzés.

A fehér király keretes regény, a keret szerves része annak, amit magában foglal: az apa eltűnése majd fel- és újraeltűnése foglalja keretbe a cselekményt. Az apa letartóztatása, a Duna-csatornához⁴ való elhurcolása határozza meg a regény idejét is, minden ahhoz van viszonyítva és attól függően történik.

Az apa hiánya, a helyettesítése, a hiány betöltése iránti vágy determinálja a szöveget és a történéseket. A regény egy hajnali tulipánlopási akcióval indul, a gyerek az apai hagyományt követve megtizedeli a közeli kispark tulipánállományát, hogy a szülők házassági évfordulóját ekképp ünnepeljék az egyedül maradt anyjával. A részletekig előre megtervezett, jól felépített eseménysort a szekusok megjelenése fokozza: ekkor derül ki a gyerek-narrátor számára, hogy az apja nem egy tengerparti kutatóállomásra távozott a „kollégáival” egy fél évvel azelőtt, mint addig hitte (illetve elhitték vele), hanem a Duna-csatornát ásni hurcolták el, rendszerellenes szervezkedés miatt. Az első fejezet tartalmaz minden,

¹ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005.

² Dragomán György: *A pusztítás könyve*, Balassi Kiadó, 2002.

³ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999. 49.

⁴ Több kritikus, recenzens Duna-deltát említ igen helytelenül.

a regény folyamán később kifejtett, kibontott motívumot: a mindent meghatározó apa-hiányt, ennek okát, az apa helyettesítésére determinált szerepeket, a családi és rendszer-hazugságokat, brutalitást, verbális és fizikai agressziót, félelmet, kiszolgáltatottságot, egymásrautaltságot.

A temporalizációt, a kronologikus időrendet is az apa elhurcolása időpontjának ismétlődő beidézés határozza meg. „Akkor már több mint féléve apa nélkül voltunk” – tudatja a narrátor az első fejezetben, anélkül, hogy pontosan tudnánk, mikor vitték el a fургonnal a szürkekabátosok. Az elbeszélte történet ideje körülbelül másfél év, április 17-én, a szülők házassági évfordulójának napján kezdődik a tulipánlopással, amikor körülbelül fél év telt el az apa elhurcolása óta, majd a nagyapa temetésével zárul, amikor „majdnem két éve vitték el apát”. Szinte mindegyik regényfejezetben van egy utalás arra vonatkozóan, hogy a narrátor hány hónapja nem látta az apját.

A Bodor Ádám *Sinistra körzetére* hajazó regényfelépítés ugyanúgy nyitottá teszi a szerkezetet, mint elődje regényében: önálló novellák viszonylag kronologikus rendbe szerkesztett egymásutánjából bomlik ki a cselekmény. A novellák in medias res indítanak: kész helyzet elé kerül a narrátor s ezáltal az olvasó is, ám a *helyzet* a novella végén is nyitott marad, nem tudjuk meg, hogyan fejeződik be a történet. A narrátor előbb jelez valamit, s utána kifejti a végnélküli történet-forgácsokat, fokozatosan avatva be az események előzményébe. Az önállóan is olvasható regényfejezetek egyszavas, kisbetűs alcímei sűrítő, összefoglaló utalások a fejezetben foglaltakra.

A narrátor egy hosszú monológban meséli el a vele és körülötte történeteket, a monológ és a történetek tördelése, a párbeszéd *lefordítása*, konvertálása része a regénystruktúrának. Alulról fölfelé irányuló kameramozgatás részesei vagyunk, a fókuszálás, nagyítás-szűkítés a gyerekperspektíva függvényében módosul. A párbeszéd szintén a gyerek értelmezésében, az eredetit imitáló fordításában jelennek meg, a narrátor függő beszédben adja vissza a (valószínűleg) elhangzottakat, főleg a saját magára vonatkozó részek konvertálása válik ezzel humorossá, olykor ironikussá. Ehhez kétségkívül egy visszatekintő perspektíva szükséges, vagyis a nézőpont heterogén: a (vagy egy) felnőtt bölcsessége és utólagos, (ön)íroniával párosuló értelmezése is belevegyül a homogénnek vélt nézőpontba. Egy fejezeten belül is változik a nézőpont: a tulipánlopási akció mesélése mintha egyidejű lenne magával a tulipánlopással, s ebbe van beágyazva az apa elhurcolása, mint egy későbbi időpontból való visszatekintés egy korábbi, a cselekményt és a regényszerkezetet meghatározó eseményre. A narrátor a mesélés időpontjában tudja, ismeri a később történeteket, de úgy tesz, mintha nem tudná: visszahelyezve magát a késő őszi időpontba, amikor elvitték az apját.

A narrátor a mesélés örömeért, a mindent elmondás és a megértés, a megértetés reményében mesél, hadarva, bizonygatva az *igazát* („[...] de tényleg”), többször indítja azzal a mondatot, hogy „szóval”, ami után az azelőtt bedobott téma kifejtése, vagy inkább megmutatása következik („Az egész úgy kezdődött, hogy [...]”). A kifejtés maga után vonná a magyarázatot, a befejezést, ez azonban nem következik be: a feszültség nem oldódik, és nem tudjuk meg, mit kerestek a szekusok, hogy úszták meg az osztályfőnöki számonkérést az osztálypénzt elautomatázó gyerekek, lett-e végül focimeccs a Vörös Kalapács és az Áttörés ifi-csapatai között, mit adtak el az anyjával a házban található holmik közül a vasárnapi ócskapiacon, hogy összegyűljön az apa felkutatására szánt pénz, hogy mi lett a vége

az aranyásásnak stb. A résztörténetek (vagy történetrészek) nyitottsága a *nagy történet* lezár(hat)atlanságát eredményezi: a zárójelenet képsorai (a gyerek fut az apát elhurcoló rabszállító után) szerint a történet- és világértelmezés sem ér véget, mindez csak vég nélküli rohanás a túlélés reményében.

A szöveg folyamatosan megkérdőjelezi önmagát, lebegteti, hogy vajon igaz-e mindez, tényleg úgy történt-e, ahogy *el van mesélve*. A képzelet *valósággá* formálása és hite dominál: a narrátor tudja, hogy bizonyos dolgokat csupán képzel, viszont ezek a képzetek olyan erősek, hogy azt el is hiszi. A narrátor „majdnem” azt is hallja, ahogy a telefonvonal túlsó végén a készülék kicseng, Dzsátá „tisztán látja” Iza – vélhetőleg első szerelme – combján a véraláfutásokat, meg hogy súg neki, noha az elmesélés módja is megkérdőjelezi ezt; a narrátor tudja, hogy a sebhelyes arcú Csákány nem lehet az édesapja, mégis akként szólítja meg. Amíg az időmeghatározást segítő, viszonylag könnyen beazonosítható történeteket elfogadjuk (a csernobili sugárzás valószínűleg akkor történt, amikor a regényidő azt feltételezi), a feltételezett helyszínen és időben (vagyis Romániában pár évvel a nyolcvanas évek előtt) nem volt polgár- vagy partizánháború, ezekkel a szándékos csúsztatásokkal, *kilógó történetekkel* mintegy viszonylagosítja a szöveg a referenciális utasításokat és önmagát. És ez is erősíti azt a feltételezést, hogy ezek a kiszolgáltatottság-történetek elvonatkozathatók a szűk téridőtől: mindez bármikor és bárhol megtörténhetett (volna).

A narrátor a párbeszéd lefordításához hasonlatos integráló technikával fordítja le a neveket is. A vegyes, multikulturális vidéket feltételező helyszínen egyaránt előfordulnak magyar és román nevek, ez utóbbiak fonetikus átíratban, *hallomás* alapján ferdítve kerülnek a szövegbe: Gyurka, Szabi, Jánku Zsjanu, a híres hájduk, Gica bá, a Frunzák: Romulusz és Rémusz, Nagyprodán, Traján, Csákány, Áronka, Feri, Horáciú, Janika, filtrú nélküli Kárpáci, Filimon Szürbú – néhány, a szereplők, használati cikkek és a román történelemkönyvben szereplő nevek, megnevezések közül. (Mint néhány kritikus korábban meg is jegyezte:) olyan szavak, fogalmak, idiómák vannak a szövegbe helyezve, amit többnyire csak a rom.magyar olvasó érthet (jálézár, iskolai karszám, iskolásing, sántiér, a pártaktivisták gyerekei a 3-as iskolába járnak, a jehovista gyerekek nem lehetnek pionírok, elvették a villanyt, osztanak valamit, tartja a sorát stb.). Kondicionál ez az olvasási indikáció: Vászilé bá fiának három kutyája közül az egyiket Kloskának hívják, a másik kettő valószínűleg Horia és Krisán lenne. Ez az olvasóval folytatott (posztkolonialista) játék is a posztbodoriánus áramlathoz köthető, az olvasó megviccelése, megleckéztetése, kikölkentése különböző helyhez kötött olvasatokat eredményezhet, mint a szintén Bodor-köve-tőknek kijelölt Papp Sándor Zsigmond és Vida Gábor újabb prózájában.

A főszereplő, énelbeszélő narrátornak csak a gúnynevét ismerjük (az is csak az ötödik fejezetben derül ki), illetve tudjuk, hogy a neve az ősi hagyomány szerint megegyezik az apja-nagyapja nevével. A legfontosabb személyek, vagyis a családtagok neve ismeretlen marad az olvasó számára, csak a mellékszereplők vannak megnevezve, azoknak is többnyire a gúnyneve vagy a keresztnéve – vagyis ahogy hallanánk, illetve a gyerek hallja. A szöveg beszéd- és előadásmódja is mintha a hallószervünket és a képzelőerőnket mozgósítaná: a filmszerűen pergő események beszélőinek nyelve is kérdőjeles számunkra (mint ahogy a Bodor-prózában megszólalók nyelve is): a vegyes etnikumú helyszín vegyes, kevert nyelvezetet, megszólalást feltételez.

Az apa hiánya és a hiányának betöltésére vonatkozó vágyon kívül az agresszió és a brutalitás a másik szövegszervező komponens. A történet szereplők szinte kivétel nélkül (verbálisan és/vagy tettlegesen) agresszívek: a szekusok, munkások, a fociedző Gica bá, a tanárok (Vasököl), a nagyapa, a sorbanállók – az egész (beteg) társadalom. Mindenki agresszívvé válik, aki valamilyen hatalmat birtokol (Nagyprodán, amikor brigádvezetővé nevezik ki), vagy nagyobb, erősebb (Dzsátá is meglöki a nála csenevészebb, kisebb, szerencsétlenebb vállfás fiút, s ha tehetné, a tanár pofájába nyomná a cigarettát). Nevethetnénk azon, hogy a tizenéves gyerek franciakulccsal a zsebében megy iskolába (verekedni hozta, de másra, például csavározni is jó lehet), ha nem fordulna véresen komolyra ez az agresszió, amelyet az esetek többségében harc, igazi háború követ: a labdát eltulajdonító szomszéd gyerekcsapat indiános regényekből ismert módon kínálja fel a visszaszerzés lehetőségét, s az egyetlen, nyolcoldalas pergő mondatba sűrített, egy lélegzetvétel alatt előadott „játék” brutális, véres háborúvá vedlik át. A pengeél-játékok, kamasz iskolás-történetek, a látszólag felelőtlen tettek, mókák észrevétlenül siklanak át kegyetlen harccá, a gyerekek az önagressziótól sem riadnak vissza: beteggé akarják tenni magukat, amikor a felelősségre vonás elől menekülnek, s a lazább, minden diák által ismert (krétaevés, lázmérő-manipulálás) módszereken túl tüdőgyulladás előidézésével kísérleteznek, s az akció szándékos bokatorésszel zárul (azt megelőzően pedig a petrosényi bányamunka is felmerült, mint lehetséges menedék). A „Vörös Kalapács ifi-csapatának az igazolt játékosai”-ként muszáj halálra elszántan küzdeniük, különben szétaprítja őket a vadállati kegyetlenséggel terrorizáló Gica bá, a fociedző.

A hatalmaskodóknak, a hatalomnak való kiszolgáltatottság, függőség mindenki számára *természetes*: része a társadalmi *rendnek*, a túlélésre beállt (vagy beállított) rendszernek. Természetesek az *önkéntes* társadalmi munkák, a közmunka elszabotálása bűn, (miután a csatornaásó munkások ingyen dolgoztatták a gyerekeket, felírták a nevüket is, hogy vasárnap ebéd után még visszamenjenek), természetes, hogy a szekus kiborítja a konyhaszekrényt, a matektanár veri és kínozza a nebulót, s természetes, hogy bizonyos dolgokról nem beszélünk, mert valaki, bárki feljelenthet. A gyerek is tudja, ismeri, birtokolja a túlélésre berendezkedett társadalom életvezetési stratégiáit, füllent, hazudik, nem beszél (nem mesélheti el a mozis történetet, amikor – miután „elvették a villanyt” – meglógva az iskolatársaktól befurakodtak egy titkos moziterembe, ahol szexfilmrészletet néztek, nehogy a társai feljелеtsék, ezzel megfosztva magát egy hőstettől). Mindez a gyerekekbe oltott, korán tanult felelősségérzetről, félelelről tanúskodik: „Anya a legtöbbször mindent meg szokott beszélni velem, sokszor el szokta mondani, hogy mi miért van, megmagyarázta nekem a dolgokat, és olyankor a kérdéseimre is válaszolni szokott, vagy ha nem, akkor tudtam, hogy azért nem, mert úgy gondolja, hogy jobb, ha erről nem beszélünk, mert amit nem tudok, azt még véletlenül se tudnám elmondani másoknak, és ebben igazat is adtam neki, mert tudtam, hogy tényleg vannak olyan dolgok, amikről még beszélni is veszélyes, például [...] hogy miért hazaáruló vadállat a párt főtitkára és a fegyveres erők parancsnoka, vagy hogy kit vittek el az ismerőseink közül [...]”⁵ A gyerek, keverve és egybegyúrva a tudatos rendszabályokat és tudatalatti érzéseket, gond nélkül hazudik (a fegyveres erők főparancsnoka babonából szerencsét hoz), de ösztönös erkölcsi érzéke berzenkedik a család ellen (abba még belemegy, hogy a megbetegedett társa helyett részt

⁵ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005. 176.

vegyen a Haza Védelme versenyen, de Vasököl fenyegetése ellenére csakazértis a maximális pontszámot lövi, bár a végeredményt a hármas iskola javára intézményesen elcsalják). Természetessé, megszokottá, lételemmé válik a hazugság, csalás, a kiszolgáltatottság, félelem. Mindenki hazudik valamilyen szinten, mindannyian a rendszer függőségébe élnek, az élethazugságok mikrotörténetei ugyanúgy meghatározzák a szövegteret, mint a rendszerhazugságok makrotörténetei.

Dzsátá, az énelbeszélő *képet* nem mutatja meg a szöveg, arcának tükröződése kétszer villan meg, mindkétszer szembesítést megelőzően. Először Vasököl, a földrajztanár öklének széles aranygyűrűjében látja tükröződni saját arcát. Miután a sport tisztességéből és a csalás lehetetlenségéből kiindulva nem akarja elvállalni, hogy kevesebb pontszámot lőjön, mint ahányat neki előírnyoztak, a földrajztanár szembesíti korábbi csínytevésével, a szeleppel, amit Dzsátá az őt korábban eláruló Feri pajtásával lopott ki Vasököl motorbiciklijének első kerékből. A szembesítést követően kiderül, hogy *ereszt a szelep*, Dzsátá önképe csorbul és kényszeredetten, de a zsarolásnak engedve elindul a Haza Védelme versenyre. A regény végén a nagypapa koporsójának csillogó lakkozásán pedig csak képzeletben villan meg arca, illetve megvillanna, ha közelebb menne hozzá: ez a távolságtartás nem engedte közel az apjához se, elhurcolása előtt és utána se. A nagyapatemetés jelenetének tragikomikumát abszurdításba váltja a rabláncon elővezetett apa megjelenése, de a hozzá legközelebb állók se juthatnak közel a fogolyhoz, Dzsátá pedig csak a csontfehér arcát látja a rabautó ajtajának rácsai mögött. S csak a reménnyel maradhat, hogy a korábban szerzett, a nagykövettől ellopott, az apa katonakori képe mellett őrzött (csont)fehér király figurája biztosíték a végső győzelemre. Ugyanis a tizennyolc fejezetből álló regény közepe táján, a tizedik fejezetben dőlt el a *játék* tétje, sorsa: harc és háború ugyan az élet, de nem hagyja, hogy mattot kapjon, az elefántcsontból faragott fehér királyt elcseni, mielőtt vereséget szenvedne, zsebrevágja a világot, vele összes ellenségét, „és benyúltam a nadrágom zsebébe, és erősen megszorítottam a fehér királyt, a hideg elefántcsont nagyon jól belesimult a kezembe, és tudtam, hogy senki nem fog legyőzni a háborús játékban, mert ehhez a vézérhez képest még a legszebben festett ólomkatona is csak picsafüst.”⁶

Torzóban marad ez a győzelem is, mint az alkoholista nagypapa kertjében a szobrok. Egy szobrásztól elrekvirált kertes házban lakik a volt párttitkár-nagypapa, a szobrász nyomát úgy őrzi a torzóban maradt, el nem távolított szobrok, mint a regényben megjelenített világot a textus: a torzóban maradt nyelvszobrokat bontja le és olvasztja magába a szöveg. Mindezt játékosan teszi, de ez a játék sem tét nélküli, ahogyan a Szabi barátjával való szobrosdi sem: az ellopott szobor talapzatán a Forradalom Fáklyavivőjét játszani, ki bírja tovább a kavicsdobálást, vagy matekórán büntetésből „oszlopos szentet állni”: a felfordított szemetesvedren fél lábon, felfele nyújtott kezekkel várni a megváltást, az óra végét. Mindezeket (is) a túlélés reményében, mert ezt, a szövegben megjelenített világot csak *túlél*ni lehet.

Bányai Éva

⁶ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005. 175.